

DVA KAMENA NATPISA MANASTIRA KRKE

Mr Milenko P e k i ć

I

»1402.«

Nad glavnim ulazom u manastir Krku postavljena je kamena ploča s uklesanom 1402. god., na kojoj piše:

УБНОВИ СМ ВЕДѢНІА ИГОСТИНИЦѢ
ГНѢ ПРОТОПОП ЛАЗО ЛАЗАРИЊЕВИ(Ъ)
ВЪ ДАГА ПРОСТЫ ПРІИЗМѢНѢ
МОНСТѢ ВЪ ЛѢТО 1402.

Na samoj se ploči primjećuje da je godina dublje urezana u odnosu na slova. Već nas ovo obvezuje na pojačan oprez, pa i pored toga što se radi o kamenom natpisu.

Za njegovo valjano razumijevanje od izuzetna je značenja što natpis nije bio izvorno postavljen poviše glavnih vrata. On je sve do dolaska bečkog sveučilišnog profesora Eitelbergera u »Krku« 6. X 1859. godine¹ bio u manastirskoj crkvi,² gdje ga je 27. V 1856. vidio i Zanchi.³ Godine 1873. prvi put doznajemo da je epigrafički spomenik na današnjem mjestu,⁴ a da je 13. X 1885. godine⁵ bio iznad portenih vrata manastirskog zdanja, nalazimo potvrdu i kod Britanca Jacksona.⁶

Doznavši za ova premještanja, u isti se mah uvjeravamo i u značenje koje mu je pridavano.

¹ Ovog je datuma u »Krki« bio *Rudolf von Edelberg Eitelberger* — Biblioteka srpsko-pravoslavnog manastira Krka, Naznačenije gospodije posvještanštih obštežiteljni mon. Sto. Arhangel'ski iže na rijeci Kerči, (1851); str. 5;

² Eitelberger, *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens in Arbe, Zara, Tran, Spalato und Ragusa*, Wien, 1861. 59 — »Die Inschriften, welche sich daselbst (in der Kirche) erhalten haben, sind aus den Jahren 1402. und 1787.«;

³ Historijski arhiv Zadar (= HAZd), Arhiv obitelji Zanchi, kut. 5, knjžica »Distretto di Kistagne«, pod red. br. 34;

⁴ Sematizam Pravoslavne eparhije dalmatinske za godinu 1873, Zadar, str. 11;

⁵ (= BSPMK); Naznačenije, str. 48

⁶ *T(homas) G(raham) Jackson*, *Dalmatia the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the Island of Grado*, II, Oxford 1887, 198;

Tko prvi zagovara 1402. godinu s našeg kamenog natpisa? Za nju, sigurno, nije 1831. godine znao Spiridon Aleksijević,⁷ ali zato Stefan Knežević 1836. godine u inventaru svog postriga zapisuje: »koga sija obitelj sozdana bist, ne izvjestno jest. Obnovljena že bist v ljeto 1402. pervij krat«.⁸ I već spomenuti Zanchi 1856. godine zna da je crkva »dva puta obnovljena; prvi put 1402. godine«.⁹ Za potrebe »Šematizma Pravoslavne Srbske Jerarhije« Jerotej Kovačević ističe 1857. godine da je crkva »S(vja)-tago Arhan(dela) Mihaila vozobnovljena 1402. lje(ta)«.¹⁰ Tako će 1402. godina dospjeti i na stranice »Šematizma Pravoslavne eparhije dalmatinske«, gdje je od 1873. godine pisalo: »Kada je uprav ovaj manastir (misli se na »Krku«) i od koga osnovan bio, to nije poznato. Nikakvi istorični podataka o tome ne nalazi se, okrom dvaju nadpisa, od kojih jedan se nalazi više portenih vrata, a drugi u oltaru. Na obama stoi, da je manastir obnovljen, a ne kad je sazidan; i to na onom više porteni vrata u g. 1402.«.¹¹ Ovaj isti tekst bit će objavljen i u »Šematizmima« za godine: 1874. (str. 10—11), 1875. (10—11), 1876. (10—11), 1877. (10—11), 1879. (10), 1880. (10—11), 1882. (13), 1883. (13), 1884. (13—14), 1885. (13—14), 1886. (13), 1887. (14), 1888. (10), 1889. (9) i 1890. (13), dok se u »Šematizmima« koji su slijedili, sve do izdanja za 1903. godinu, pozivaju čitatelji da pogledaju ranija godišta. Od 1903. zaboravlja se na tako učestalo ponavljan tekst i ispisuje se da je »Krka« osnovana »okolo 1350.«.¹² Za ovu godinu ne znaju: Eitelberger, Jackson, Chiudina, Modrich, Urlič-Ivanović, Madriazza, Dudan i Luka Jelić.¹³ Svi oni kazuju o 1402. i 1577. godini. Uvaženi arheolog i historičar don Jelić,¹⁴ iako usput i s tekstom u bilješki, ide najdublje u razmišljanjima o 1402. godini. Zato i valja ispisati iz bilješke: »O samostanu sv. Arhangjela na Krki najstariji spomenici su dva nadpisa: jedan 1402. godine na vratima, drugi 1577. godine na žrtveniku (...). Ne poznamo teksta tih nadpisa, a da bi mogli o vrijednosti im suditi; jer nijesu po celo objelodanjeni. Svakako onaj 1402. godine, arapskim ciframa, nebi se mogao svesti u sklad sa grčko-iztočnim porieklom: kod grčko-istočnjaka tada bijaše u porabi sasvim različito datovanje. Očevidac nam je pripoviedio, da je stariji nadpis, na koji se ona godina odnosi, otučen, a po vrh njega poznije

⁷ HAZd, Spisi Pravoslavne eparhije (= SPE), svež. 14 — »Krkin« inventar iz 1831. godine;

⁸ Isto, svež. 171, inventar ustrojen 18. IV 1836, kada je upravu »Krke« preuzeo S. Knežević;

⁹ Vidi bilješku 3;

¹⁰ HAZd, SPE, svež. 69, poseban svrščić »Spisanija«, br. 109;

¹¹ Šematizam..., za 1873, str. 11;

¹² Šematizam..., za godinu 1903, str. 30;

¹³ Eitelberger, n. d, 59; Jackson, n. d, 198; Manuale del regno Dalmazia, Zara, IV/1874, 158—159; *Giacomo Chiudina*, Il Monastero di Sant'Arcangelo, Il Dalmata, Zara, 26/1981, 39, 1; *Giuseppe Modrich*, La Dalmazia Romana, Veneta, Moderna. Note e ricordi di viaggio, Torino-Roma, 1892, 466; Biokovac (Grgur Urlič-Ivanović), Preko Bukovice na Kreglevića grad (Kegal grad), Narodni list, Zadar, 32/1893, 7, 1; *Francesco Madriazza*, Storia e costituzione dei comuni Dalmati, Spalato, 1911, 161; *Alessandro Dudan*, La Dalmazia nell'arte Italiana, Milano, 1922, II, 261 i *L(uka) Jelić*, Lički sandžakat i postanje Mletačke krajine, Narodni koledar Matice dalmatinske, Zadar, 36/1898, 107, bilješka 3;

¹⁴ *Viktor Novak*, Luka Jelić, Narodna enciklopedija SHS, II. Zagreb, s.a, 150; *Grga Novak*, O životu i radu dr Luke Jelića, Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zadar, 18/1971, 534; *Luka Jelić*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 45/1922, 172—179;

uklesan nadpis ćirilicom. Nadpis na žrtveniku jeli latinski ili ćirilski? Ne znamo. Ako i ovaj nosi oznaku godine arapskim brojkama, red je zaključiti isto što o prvom. Ta dva nadpisa svjedoče da je na Krki za petnaestoga i šesnaestoga vieka obstojala sgrada; nu, ne sliedi da je pripadala već tada grčko-istočnjacima. To isključuje i navedeno izvješće ninskoga biskupa 1598. godine. Najstarija izvjestna viest o grčko-iztočnjacima u krčkom samostanu je dukala 25. kolovoza 1648., spomenuta u terminaciji 20. studenoga 1649. godine (...), kojom generalni providur, dozvolom zadarskog nadbiskupa podijeljuje na privremenu porabu kaluđerima sv. Arhangjela katoličku crkvu Bl. Gospe Maslinske pod Zadrom. Po tomu uvođenje grčko-iztočnih samostana u Krupi i na Krki pada u razdoblje 1598. do 1642. godine. — Bilo bi u velike željeti da njegovatelji poviesti grčko-iztočne crkve, spomenuta tri nadpisa (jedan se odnosi na »Krupu«) sustavno obielodane; tako će se još točnije moći opredieliti dob o zasnivanju ovih samostana.¹⁵ Naravno da ova oštroumna, iako ne i istinita, zapažanja, nisu ostala bez odjeka. Profesoru zadarske katoličke bogoslovije — dru Jeliću, odgovara tadašnji »pravoslavni episkop dalmatinski«¹⁶ dr Nikodim Milaš, već naredne godine nepotpisanim člankom »Iz prošlosti pravoslavne crkve u Dalmaciji«.¹⁷ Milaš se do ove godine uvelike istakao u političkom životu Dalmacije kao jedan od glavnih rušitelja jedinstvenog slavenskog fronta. Ali i tko bi se drugi našao pozvanim da odgovori na Jelićeva, usputna, ali jetka obezvrijeđivanja vodećih pravoslavnih manastira Dalmacije, do li Milaš. Glavni mu je oslonac tzv. Končarevićev Ljetopis¹⁸ i godina 1350. kao datum osnivanja »Krke«, pa dodaje: »Ovi- jem tada pada i ona sumnja, koju su do jučer neki (pocrtao M. P.) isticali o istinitosti onoga natpisa, što se i danas čita nad portenim vratima manastirskim da je manastir isti obnovljen 1402. godine. Ovaj se natpis može protumačiti prosto, poslije onoga što smo sada naveli: prva crkva i prve ćelije osnovane su 1350. godine, a ta crkva i te ćelije, možda sa još kojom novom, zaokružene su bile 1402. godine zidom i podigao se pravi manastir.«¹⁹ Isti tekst će Milaš doslovno ponoviti i na stranicama svoje »Pravoslavne Dalmacije«,²⁰ ali neće ni 1901. godine »sustavno objelodaniti« kamene natpise s godinama 1402. i 1577, čemu se je nadao Luka Jelić. Za Milaša će Jelić ostati »neki«, pa tako mnogi autori i neće znati tko ga je ponukao na rad o pravoslavnoj crkvi u Dalmaciji.²¹

I pored svih zaobilaženja Jelićevog imena, on je bio i te kako u pravu kada je pledirao da se sistematski obrade kameni natpisi dalmatinskih pravoslavnih manastira. Na žalost oni ni do današnjeg dana nisu sustavno istra-

¹⁵ L. Jelić, Lički ..., str. 107; bilješka 3;

¹⁶ Naučna biblioteka Zadar (= NBZd), Srpsko pjevačko društvo »Branko«, Zadar, Ms. 1041 — Milaševa vizit-karta od 26. VII 1906;

¹⁷ (Nikodim Milaš), Iz prošlosti pravoslavne crkve u Dalmaciji. Glasnik Pravoslavne dalmatinske crkve, Zadar, 8/1900, 183;

¹⁸ O ovom izmišljenom »Ljetopisu« treba izići moj rad koji je u tisku;

¹⁹ (Milaš), Iz prošlosti ..., 183;

²⁰ M(ilaš) N(ikodim), Pravoslavna Dalmacija, Novi Sad, 1901, 140;

²¹ O Milašu sam ispisao rad koji je već u štampi;

²² Dušan Berić, Tri verzije o postanku manastira Krke, Srpska riječ, Zagreb, 9/1951, 351, 2; Isti, Zapisi popa Silvestra iz Islama sredinom XVIII vijeka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd, 28/1962, 3—4, 166; isti, Tragom jednog domaćeg ikonopisca, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 52/1950, 182;

ženi, i pored svojskih nastojanja Dušana Berića²² i Milana Radeke.²³ Jedno se ipak dade zamjeriti don Jeliću, koji nije brzo zaboravio »Krkin« natpis.²⁴ On ne vjeruje u istinitost natpisa jer su upotrebljene arapske brojke koje se po njemu ne mogu »svesti u skladu sa grčko-iztočnim porieklom«.²⁵ Kada su u pitanju kameni natpisi pravoslavni bogomolja na tlu Sjeverne Dalmacije, skoro da prevladava običaj datiranja uz pomoć arapskih brojeva.²⁶ Jedan među rijetkim slučajevima slovnog obilježavanja godina jeste i kameni natpis »Krke« s tzv. ćelije iznad česme u neposrednoj blizini glavnog zdanja ovog manastira. Vladika Milaš bez želje da se pozabavi ćirilskom epigrafikom nije se ni odlučio da krene pravim putem u ispitivanje kamenog natpisa poviše portenih vrata manastira Krke. Bilo mu je lakše povjerovati u autentičnost 1402. godine, koja je tako moćno odgovarala njegovim zacrtanim planovima. Tek će Dušan Berić opovrgnuti navodnu 1402. godinu i založiti se za 1702.²⁷ Žučno i tolerantno odgovara mu tadašnji iguman »Krke« Nikodim Opačić, koji apsolutno vjeruje u podosta oštećeni kameni natpis s vidljivim, naknadno, urezanim arapskim ciframa i pri tom se oslanja na natpis iz 1422. godine.²⁸ Na Berićevu stranu prelazi, ubrzo, i agilni Radeka.²⁹

Uistinu, naš natpis, isklesan u mekanom bukovačkom kamenu, govori o obnovi i o 1402. godini — u koju ne smijemo vjerovati. Vrlo se lako brojka 7 mogla »drugom rukom«³⁰ prepraviti u brojku četiri. Godine 1831. to još nije učinjeno,³¹ ali je obavljeno za života arhimandrita Jeroteja Kovačevića,³² jednog od najboljih organizatora i voditelja bogatog »Krkinog« imanja.³³ Ovim prepravljanjima nesumnjivo je kumovao episkop Josif Rajačić,³⁴ Spiridon Aleksijević,³⁵ a i budući vladika Stefan Knežević.³⁶ Kad se već jednom

²³ *Milan Radeka*, Prilozi o spomenicima kulture kod Srba u sjevernoj Dalmaciji. Almanah Srbi i pravoslavlje u Dalmaciji i Dubrovniku, Zagreb 1971, 174. — *Ivan Bach*, Ruski zlatarski radovi 18. i 19. stoljeća u crkvi sv. Ilije u Zadru, Radovi IJAZU u Zadru, Zadar, 9/1962, 325, bilješka 24;

²⁴ *Hans Folnesics*, Die illuminierten Handschriften in Dalmatien, Leipzig, 1917, 77, bilješka 1;

²⁵ Jelić, Lički . . . , 107;

²⁶ Slučaj je i s nadgrobnim natpisom serdara Zaviše Jankovića, gdje su uklesane arapske brojke (*Anika Skovran*, Nepoznati majstor ikonostasa crkve Sv. Đurđa u Gornjim Biljanima, u: Dalmatinski episkop Simeon Končarević i njegovo doba (spomenica o 200-godišnjici njegove smrti 1769—1969), Biblioteka »Pravoslavlje«, pos. izd. knj. 3, Izdavač: Srpska pravoslavna eparhija dalmatinska, Beograd, 1970, 58);

²⁷ Vidi bilj. 22;

²⁸ *Nikodim Opačić*, Povodom članka »Tri verzije o postanku manastira Krke«, Srpska riječ, Zagreb, 9/1951, 358, 3;

²⁹ Radeka, Prilozi . . . , 174;

³⁰ Jackson, n.d, 198;

³¹ HAZd, SPE svež, 14, inventar iz 1831;

³² *M. Pekić*, Jerotej Kovačević — Vukov prijatelj iz Dalmacije, Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 12/1982, sv. 2, str. 129—139;

³³ Isto, 136, bilješka 96a;

³⁴ HAZd, SPE, svež, 23, br. 90 — originalni koncept Rajačića »Krki« iz Šibenika, 10. II 1831. — »I jakože vjerojatno dogodati možestja, dacerkov pravoslavnaja Dalmatinskaja počalo svoje vlečet od vremena apostolskih, ili pone (sic! počne) od pervago prosveteniija vjeroju Evangelskiju Roda serbskago«;

³⁵ Isto, br. 179 — originalno pismo Aleksijevića-Rajačiću, Zadar, 1. III 1831. — »Samo viditi možete iz nijenna obnovlenija da je još prije padenia Serbskago Kraljevstva osnovanna i sozidana, a u koe vreme, i odkoga neizvjestno«;

³⁶ Isto, svež. 171, inventar »Krke« iz 1836;

preklesala stara godina i uklesala 1402. čeka se samo dan pa da se isfrizirani natpis postavi na jedno vidnije mjesto. Za pretpostavku je da je ploča postavljena na današnju lokaciju 1859. godine, iza odlaska Eitelbergera,³⁷ koji ovaj oskrnavljeni zapis prepisuje s popriličnim pogreškama.³⁸ S velikom sigurnošću možemo reći da je to učinio arhimandrit Kovačević. To vidimo iz »Inventara Obštežitelnog Manastira Krke ustroen 3. septembra 1880. ljeta«, odnosno iz njegovog dodatka: »Popis radnje učinjene pri Igumanu, a potom Arhimandritu Jeroteju Kovačeviću u Manastiru »Krki« za vreme Nastojat(eljstva) Njegova od 13. Aprila 1853.«, gdje piše da su 1859. godine »popravljen sadašnja portena vrata, koja su prije mnogo nižija bila«.³⁹

Vratimo se i još jednom samom natpisu. Na njemu je uklesano:

»† OBNOVI S BEDĚM I GOSTINICU
G(OSPODI)N PROTOPOP LAZO LAZARIĚVI(C)
B(O)G DA GA PROSTI PRI IGUMENU
MOJSĚU V LĚTO 1402.

Dakle, »protopop«⁴⁰ Lazarijević⁴¹ obnovi »bedem«,⁴² odnosno zaštitni zid Manastira⁴³ i »gostionicu«,⁴⁴ tj. gostinsku sobu⁴⁵ u kojoj su odsjedali u prvom redu oni vjernici koji su donosili bogate darove »Krki«.

³⁷ BSPMK, Naznačenje, str. 5;

³⁸ Eitelberger, n.d., 59;

³⁹ HAZd, SPE, svež. 158, poseban sveščić inventara; Ova vrata su bila sačuvana sve do 1918. godine (N. Opačić, n. d, str. 3);

⁴⁰ *Nikodim (Milaš)*, Pravila pravoslavne crkve s tumačenjima, II, Novi Sad, 1896, 58 — »seoski prevtiteri koji su bili prvi među sveštenicima na selu«; *isti*, Pravoslavno crkveno pravo, Zadar, 1890, 362—363 — sinonim za okružnog nadzornika, ali znači i »okružni protoprezviter, okružni protojerej, episkopski namjesnik« s nizom dužnosti (str. 363—365), pa i »da li se crkve zidu po odobrenome od nadležne vlasti nacrtu« (364); *Isti*, Pravoslavna Dalmacija, 176 — stariji svećenik na čelu većeg crkvenog okruga; *Jerolim Setka*, Hrvatska kršćanska terminologija, Split, 1976, — »protopop(a) isto što arhipop« (248), »arhipop = prvi, najstariji među popovima« (34);

⁴¹ Berić se dvoumi kada je upitanju ovo prezime, pa kaže: »Lazarić ili Lazarićević« (Zapisi, 166); a 1951. navodi samo »Lazarićević« (Tri, str. 3);

⁴² Berić ovu riječ čita kao »bedjen« (Tri, str. 3; Papisi, 166);

⁴³ *Velimir Mihajlović*, Građa za rečnik stranih reči u predvukovskom periodu (od vremena pre velike seobe do Vukovog Rječnika 1818. godine), I, Novi Sad, 1972, 66 — »zaštitni zid tvrđave ili utvrđenog mesta«; Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika, I, Beograd, 1959, 374 — donosi se više značenja, pa i »ono što liči na bedem, ono što je napravljeno u vidu gomile (i) iskopani prolaz za ljude u gradskom zidu, grudobranu«;

⁴⁴ Kada Aleksijević 1831. g. nabraja prostorije »Krke«, navodi: »Gostinici neima. No, svaka kella u potrebi, kada dođu gosti, prima goste« (HAZd, SPE, svež. 14 — inventar); Berić čita »gostnicu« (Zapisi, 166);

⁴⁵ *Franz Miklosich*, Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum, Vindobonae 1862—65, 139 — navodi više značenja: han, gostionica, primanje i čašenje gostiju; *Đuro Daničić*, Rječnik iz književnih starina srpskih, II, Beograd 1974. (fototipsko izdanje), 227 — krčma; Rečnik srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika, III, Beograd, 1965, 520 — osim što označava »radnju, lokal gde se za novac može jesti, piti, ređe i noćiti«, znači i »kuću u kojoj se primaju gosti, gostinska soba«; Ovakve sobe sami monasi nazivali su »gostilnica« (HAZd, SPE, svež. 67, 1665, arh. Kovačević — episkopu Kneževiću, 24. XI 1856);

Još ništa ne znamo o Lazarijeviću čije se ime u obliku hipokoristika sačuvalo na našem natpisu. U otkrivanjima pomaže nam Boško Desnica,⁴⁶ koji objavljuje spis generalnog providura A. Moceniga. Lazarijević je, saznajemo, izišao sakat iz morejskog rata. U znak zahvalnosti za junačko vojevanje dužd mu 18. V 1698. godine dodjeluje vojničku plaću. Već 1694. on je imućan čovjek — posjeduje čak i mlin.⁴⁷ Zato nas i ne iznenađuje činjenica da se ovaj moguće najviđeniji pravoslavni pop svoga doba u Sjevernoj Dalmaciji⁴⁸ dopisuje s patrijarhom Arsenijem III Crnojevićem.⁴⁹ Da li je Lazar predao svoja pisma Mlečanima, s kojima je sigurno bio u dobrim odnosima, možemo samo nagađati. Svakako generalni providur Mocenigo budno prati i pedantno izvještava Veneciju o svim ovim vezama, pa i o dolasku pećkih kaluđera u Knin⁵⁰ i u okolici Zadra.⁵¹ Nesumnjivo je da su s ovim dolascima u najtjesnijoj vezi bili monasi manastira Maržića, koji su s crkvenim blagom 1701. godine došli u »Krku«.⁵² Na njenom čelu u to vrijeme bio je iguman Mojsije Danilović,⁵³ koji podiže carske dveri — sada u crkvi Sv. apostola Petra i Pavla u Biovčinu Selu,⁵⁴ a i trijem ispred manastirske crkve, o čemu govori i najljepši epigrafički spomenik »Krke«.⁵⁵

Znači da je ova oskrnavljena kamena ploča nastala navjerovatnije 1702. godine kada Lazar Lazarijević postaje bogat i kada se upisuje u donatore

⁴⁶ Boško Desnica, *Istorija kotarskih uskoka 1684—1749*, II, Beograd, 1951, 345—346;

⁴⁷ HAZd, SGP, D. Dolfin, II, 298(14)v i r. Nalog je izdan u Zadru, 9. III 1694. kojim se »Lazzaru Lazzarichu« garantira posjed mlina; Moguće se i dokument G. Querinija odnosi na našeg Lazarijevića (HAZd, SGP, G. Querini, I, 31r — izdan u Zadru, 4. VII 1742);

⁴⁸ On je, izgleda, često i kum, pa tako i Simeonu Končareviću (HAZd, Sudski spisi Skradina, I, notar Lorenzo Bedena, I, str. 317);

⁴⁹ Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (= ASANU), Tomićeva zaostavština, 8711/VI-a/7c(922) — prijepis talijanskog prijevoda s našeg jezika patrijarhovog pisma Lazarijeviću od 22. IV 1702. Prijevod je izvršen 8. VII i.g. I pismo od 28. III 1702. patrijarha — »Lazzaru Lazzarovichu«, prevedeno je istog datuma. (Isto, 8711/VI-a/7b(921). Originali se čuvaju u Veneciji, odakle je Tomić donio prepise ovih pisama);

⁵⁰ Isto, 8711/VI-a/1 (910) — prijepis s talijanskog (Split, 23. XII 1699);

⁵¹ Isto, 8711/VI-a/7 (919) — prijepis s talijanskog (Zadar, 13, VII 1702); *Vladimir Mošin — Sead Traljić*, Ćiriliske isprave i pisma u Arhivu Jugoslavenske akademije«, Starine, Zagreb, 46/1956, 139;

⁵² HAZd, Dragomanski arhiv, f. 128, 9/4, 9/18 i 9/20; Srbsko-dalmatinski almanah (= SDM), Zadar, 1863, 165—166, original ovog pisma od 9. VII 1710. koje je nekad bilo u »Krki«, završio je u Milaševe ruke, danas se čuva kao fotokopija u Zadru (HAZd, Ljubljanska ostavština); SDM, Zadar, 1863, 171; *Lj. Stojanović*, Stari srpski zapisi, II, Beograd, 1903, 480, zapis 4714);

⁵³ Ovaj monah se spominje i u pismu od 9. VII 1710. (SDM, Zadar, 1863, 165—166). G. 1728. po naredbi skradinskog biskupa bio je zatvoren (*Marko Jačov*, Srbi u Dalmaciji u XVIII veku, Beograd, 1978. (doktorska radnja, 53 (8) i bilješke 34n str. 237(3); *isti*, Venecija i Srbi u Dalmaciji u XVIII veku, Beograd, 1984, str. 60); Da je 1728. g. bio živ znamo iz pisma upućenog gen. providuru u Zadar (ASANU, 8711/VI-d/4b, prijepis s talijanskog); Iguman je i 1710. (SDM, Zadar, 1863, 165—166), što je vidljivo i iz patrijarhovog pisma od 18. IV 1714. (HAZd, Miscellanea, 91, poz. 2, list 475 — prijepis ćirilicom; pismo je objavio *N. Milaš* u svojim »Spisima o istoriji pravoslavne crkve u dalmatinsko-istorijskom vladničanstvu od XV do XIX vijeka, I, Zadar, 1899, str. 103—104, uz velike razlike);

⁵⁴ SDM, Zadar, 1863, 169;

⁵⁵ HAZd, SPE, svež. 14 — inventar iz 1831; Radeka, Prilozi, 174;

ne samo »Krke« već i crkve Sv. Đorđa u Islamu Grčkom, o čemu svjedoči i ćirilski natpis na prijestolnim ikonama danas porodične crkvice obitelji Desnica.⁵⁶

II

»1422.«

Tehnički je bilo neizvodljivo popeti se na vrh manastirske kupole i provjeriti da li tamo postoji kameni natpis za koji ne znaju današnji kaluđeri. Taj natpis ne navodi ni Milan Radeka,⁵⁷ koji je za JAZU i SANU skupljao podatke iz kulturne prošlosti Srba u Hrvatskoj.⁵⁸ Za nj ne zna ni Dušan Berić.⁵⁹

Arhimandrit Danilo Bukorović, u svom »Ljetopisu«, piše: »Na samoj kubi, koja je na ćemer, našao se zaglavak ćemera, na kome stoje ova slova S. O. S. S. pa ispod ovije crkveno slavenskim pismenima 1422. Ja sam naklonjen to protumačiti ovako: Sozdasja Oltar Sej Svjati 1422.«⁶⁰

Iguman Nikodim Opačić ne uvažava prvo čitanje ćirilskih slova S. O. S. S. već navodi novo: »Sozdasja Obitel Sija Svjata«.⁶¹

Nova enigmna, poprilično teška.

Eitelberger daje povoda brzopletom čitaču da zaključi nepravilno, tj. u korist »1422. godine«.⁶² No, on ovaj natpis, zasigurno, nije poznao.

Vratimo se prvim obavještenjima o »1422.«. Ni Bukorović, ni Opačić ne navode u kakvom se stanju nalazi natpis na samom vrhu kupole, koja, istina, nije najviša kota manastirskog zdanja, ali je jednako izložena razornom djelovanju atmosferilija. Znači, moramo sumnjati u očuvanost uklesanih slova, koja označavaju navodnu godinu 1422., utoliko više što broj 400 označavaju i »uk« (Ϡ,ϣ) i »ižica« (u), koja se vrlo lako mogu prilikom čitanja zamijeniti s: »fert« (ψ),⁶³ »hjer« (X),⁶⁴ »psi« (ψ)⁶⁵ i »ot« (ω).⁶⁶ Ni »kako« (K)⁶⁷ ni »vjedi« (B)⁶⁸, kao oznake za ovu spornu godinu, nisu jasnih kontura; »kako« po svojoj grafičkoj sličnosti upućuje na »naš« (N),⁶⁹ a »vjedi« na »zemlja« (3)⁷⁰ ili »titu« (θ).⁷¹

Zaista, šteta što se nije moglo izići na vrh manastirske crkve. Ali, zašto ne istraživati dalje?

⁵⁶ B. Desnica, nd., 346 — »ovu ikonu kupi protopopa Lazara Lazarića u Mletke 1698. Ikona se više ne čuva u Islamu Grčkom;

⁵⁷ Radeka, Prilozi, 157—285;

⁵⁸ Bach, n.r., 325, bilješka 24;

⁵⁹ Berić, Tragom, 182 — »prikupljajući stare srpske zapise i natpise po Dalmaciji«;

⁶⁰ BSPMK, Bukorović, Ljetopis, 32;

⁶¹ Opačić, Povodom, 3;

⁶² Eitelberger, n.d., 59;

⁶³ Slovo crkvenoslavenske azbuke s brojčanom vrijednošću 500;

⁶⁴ Brojčana vrijednost (b.v) 600;

⁶⁵ B.v. 700;

⁶⁶ B.v., 800;

⁶⁷ B.v., 20;

⁶⁸ B.v., 2;

⁶⁹ B.v., 50;

⁷⁰ B.v., 7;

⁷¹ B.v., 9;

Pomaže nam zapis na kraju Mineja za septembar, koji se čuva u manastirskoj Biblioteci.⁷² Njega je 1863. godine objavio arhimandrit Gerasim Petranović u »Srpsko-dalmatinskom magazinu«, a zapis glasi: »i crkov se pokri v ljet(o) 3 P 0 tj. 7109. i svršiše se minej vtojezde ljet(o)«. ⁷³ Ovaj će zapis poslije objaviti i Lj. Stojanović.⁷⁴

Otkud onda godina obilježena slovima »az«, »uk« ili »ižica«, »kako« i »vjedi« kada je krov na crkvi podignut (napravljen) 1601. godine?

Ukoliko i posumnjamo da je navedeni Minej⁷⁵ pisan u manastiru Krki, zasigurno će nam pomoći sačuvani arhivski dokumenti. Tako vidimo da se »Krka« za Kovačevićeve uprave vidno obnavlja:⁷⁶ 1870. godine »pokrivena je zapadna strana Manastira i Crkve«, a 1877. »pretresena je kuba od zvonika; prekrivena je crkva i sav Manastir«, za čije potrebe je već 1859. godine »otkresana veća čast kamena za kube od zvonika«. Ovako pokrivena, najvjerojatnije kamenim pločama, crkva nije dugo ostala. Već 1884. godine za namješnikovanja jeromonaha Amvrosija Kolundžića »sva crkva zdvora do Istoka i Groblje inkartato, objeljeno i dovršeno kupom«. ⁷⁷

Rješenje se već nazire.

Kada sve ove godine važnih obnova ispišemo slovima, navodnoj 1422.-oj grafijski je najsličnija 1859. (a.ω.N.θ). Ako i nismo sigurni u 1859. godinu, još manje možemo vjerovati u 1422, utoliko više što znamo da je krov manastirske crkve popravljen ne samo krajem 19. stoljeća i 1930.⁷⁸ već i 1787. godine kada je, kao što nam govori kameni natpis na oltaru, obnovljen Manastir (što neminovno znači i krov crkve).

Kako onda treba shvatiti ovaj kameni natpis koji, istina, nisam vidio?

Ako su na njemu stvarno uklesana slova S. O. S. S. — to nas nesumnjivo upućuje na aktivnost arhimandrita Nikanora Bogunovića, o kome piše Aleksijević: »Naš Bogunović po svršetku oltara ljeta 1783. vidi kupno i trapezariju vesma malenu i rđavu, odma sabere bratiju, pokaže im plan i namjerenije kupno i trapezariju od temelja podignuti (. . .). Onda on (tj. Bogunović) uhvati se posla i u malo vremena podigne i kuenju i trapezariju«. ⁷⁹ U ovim kazivanjima pouzdanog Aleksijevića ipak se potkrala pogreška. Trapezarija je, kao što se vidi iz kamenog natpisa, sazidana 1782. godine. Prema tomu i oltar je podignut 1782. godine, tj. a. Ψ. II. B. Ova godina slovima označena posve je nalik na tzv. 1422.

⁷² Vladimír Mošin — Milan Radeka, *Ćirilski rukopisi u sjevernoj Dalmaciji*, Starine, Zagreb, 48/1958, 192—193 — srpske je recenzije, a datira se 1601. g;

⁷³ SDM, Zadar, 1863, 170 — po našem sadašnjem brojenju ovo je 1601. g;

⁷⁴ Stojanović, *Stari srpski zapisi*, I, Beograd, 1902, 261;

⁷⁵ Minej je knjiga crkvenih pjesama za pojedine mjesece. Osim mjesečnih postoje opći i praznični;

⁷⁶ HAZd, SPE, svež. 158, poseban sveščić inventara, inventar iz 1880;

⁷⁷ Isto, Inventar iz 1889;

⁷⁸ BSPMK, Bukorović, *Ljetopis*, 32 — vijest o radovima na crkvenom krovu zabilježena je 1. IX 1930;

⁷⁹ Spiridon Aleksijević, Nikanor Bogunović, SDM, Zadar, 157; Kasnije se ovim radom uvelike služio i *Nil Popov*, *Pravoslavna crkva u Dalmaciji pod venecijskim i avstrijskim vladičestvom*, Pravoslavnoje obozrenije, Moskva, 1873;

Jedno je zasigurno — ni Kovačević, ni Kolundžić nisu dali do znanja da je na »zaglavnom kamenu ispod krsnog postolja na vrhu crkvene kupole⁸⁰ uklesana godina 1422.⁸¹ Zato u Bukorovičeva i Opačićeva čitanja navodne 1422. godine i u 1422. u obrazloženju Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju — ne vjerujemo.⁸²

Z a k l j u č a k

Imamo više elemenata da naša istraživanja svedemo u zaključak. U datacije oba kamena natpisa moramo sumnjati. Prvi iz tzv. 1402. godine vidno je falsificiran i ubrzo bio prenesen iz crkve, gdje je izvorno postavljen, na najuočljivije mjesto — iznad glavnog ulaza u manastir Krku. Tom činu pridonijelo je više ljudi, a izvršio ga arhimandrit Jerotej Kovačević 1859. godine. Dospjeviši na ovo mjesto, natpis je postao znan, kako nas obavještavaju pisci, pa i amateri historičari. Prvi koji je posumnjao u njegovu autentičnost bio je dr Luka Jelić. Njegov poziv da se sustavno ispitaju natpisi manastira u Dalmaciji, tako i »Krke« — nije bio prihvaćen. Vladika Nikodim Milaš ponukan Jelićevim omalovažavanjem (u krajnjoj liniji) manastira Krke hvata se pera, ali pri tom ne zna i za znanstveni pristup u izučavanju ovog epigrafičkog spomenika. Jelić će postati »neki«, a 1402. godina će ostati jedna od ključnih godina u povijesti »Krke«. Iza izdavanja »Pravoslavne Dalmacije«, 1402. godina s kamenog natpisa postat će dobro najšireg kruga ljudi. Nitko više nije ni pokušavao sumnjati u njenu istinitost. Prvi je to uradio Dušan Berić, a zatim i Milan Radeka; ovi vrijedni istraživači pomakli su datum za čitavih 300 godina. I pored njihova razumskog zagovaranja 1702. godine — ova istina je ostala u sjeni nedovoljno stručnog pristupa u istraživanju natpisa poviše glavnog ulaza u manastir Krku. Sada više ne vidimo razloga da se govori o 1402. godini. Istina, mi nismo posve sigurni u 1702. godinu, ali natpis ipak ne smijemo datirati u neko drugo doba. Na to nas prisiljavaju i akteri sa samog kamenog natpisa, koji su bili u punoj aktivnosti krajem 17. i početkom 18. stoljeća.

Za razliku od portenog natpisa, ćirilčkim zapisom s vrha kupole manastirske crkve, bavilo se manje ljudi. Za njega se nije znalo sve do 1930. godine⁸³ — kada ga je otkrio arhimandrit Danilo Bukorović. Podržava ga iguman Nikodim Opačić. Protiv i jednog i drugog tumačenja natpisa idu aktivnosti monaha Jeroteja Kovačevića i Amvrosija Kolundžića. Oni su u drugoj polovini 19. stoljeća u više navrata uljepšavajući manastir Krku radili i na kubetu crkve, koja je posvećena arhanđelima Mihailu i Gavrilu i drugim besplotnim silama. Kako ni Kolundžić, pa ni Kovačević ništa ne ostaviše zabilježeno o navodnoj 1422. godini, daje nam za pravo da u nju i posumnjamo. Tim više jer je Kovačeviću izuzetno bilo stalo da Manastir, na čijem je čelu

⁸⁰ N. Opačić, n.r, str. 3;

⁸¹ HAZd, SPE, svež. 190, br. 638/E, originalni odgovor nastojnika dal. manastira pisan u »Krki« 14/26. novembra 1889. Jedan od potpisnika je i Kovačević — »Od koga su naši manastiri osnovani nije tačno istorijski poznato«; Isto, svež, 171, inventar, br. 459 iz 1892;

⁸² Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture. Split, Rješenje Konzervatorskog zavoda za Dalmaciju br. 24/288—65 od 29. XII 1965;

⁸³ N. Opačić, n.r, str. 3;

dugo stajao, učini što slavnijim i znamenitijim. To ga je valjda i navelo da se »snađe« s natpisom iz tzv. 1402. godine. Znamo li za obnove unutar »Krke« tokom 18. stoljeća, onda i ovu zagonetku razrješavamo upućivanjem na ovo stoljeće, konkretnije na 1782. godinu, koja je i grafički najsljednija 1422. godini.

Kada smo porekli uvriježene datume ovih epigrafičkih spomenika, ne znači da im odričemo i svaku istinitost. Natpisi najrječitije govore o zlatnom dobu »Krke« — 18. stoljeću. U ovom dobu i narednom 19. stoljeću (svakako najznačajnijem razdoblju »Krke«) podići će se većina zgrada. Ova cjelina će ostati pošteđena devastiranja sve do nedavnih bitnih narušavanja arhitektonske cjeline, kada se u Manastir useljavala bogoslovijska. Tada je neestetiskim građevinskim zahvatima poremećen jedan manastirski ugođaj o kome su brinuli s posebnom ljubavlju njegovi brojni monasi.

U jednom se još moramo složiti — »Krka« nesumnjivo krije obilje iznenađenja. U to će se uvjeriti: arheolozi, historičari umjetnosti, povjesničari, ali i splitski konzervatori. Izgleda da je jedan dio sakralnih objekata Sjeverne Dalmacije novijeg doba uvijek podizan na terenu ili u blizini ranijih crkvenih građevina, pa čak i rimskih.⁸⁴ Ovakva razmišljanja potvrđuju i napisi stručnjaka koji su ostali iza premještanja pravoslavnog manastira Dragovića.⁸⁵ Ni »Krka« ne bi trebala biti izuzetak. Zato će daljnji konzervatorski zahvati,⁸⁶ historijski radovi, pa i arheološka istraživanja⁸⁷ — naročito kata-

⁸⁴ U izvanrednoj knjizi »Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije (Zagreb, 1982, str. 59) Boris se Ilakovac zalaže da se ispita jesu li se kameni ulomci rimskih akvedukata koristili u gradnji i »Krke«. Pok. Nikodim Opačić znao je često brojnim posjetiocima svog postriga pokazivati i rimske lucerne dobijenih kopanjem u neposrednoj blizini Manastira. O »kamenim ulomcima rimske provenijencije« na manastiru Dragovića zna *Dasen Vrsalović*, Četverogodišnji rad Instituta za nacionalnu arheologiju i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (1958, 1959, 1960. i 1961. godine, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1963, ser. III, sv. 8—9, 269); *Ivo Pilar*, O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb, 28/1931, sv. 1, str. 31—32;

⁸⁵ *Stipe Gunjača*, Rad Muzeja hrvatskih starina u g. 1953, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1956, ser. III, sv. 5, 215; *isti*, Rad Muzeja hrvatskih starina u god. 1954, Starohrvatska prosvjeta Zagreb, 1958, ser. III, sv. 6, 229—230; *isti*, Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (1955, 1956. i 1957. godine), Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III, sv. 7, 273; D. Vrsalović, n.r., str. 269; Mr *Nikola Jakšić* u razgovoru 17. X 1983. reče mi da »Dragović« nije podignut na temeljima starije crkve, već da se oni nalaze u njegovoj neposrednoj blizini, o čemu mu treba izići i rad;

⁸⁶ Njih znalacki vodi splitski Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture na čelu s dipl. ing. arh. *Bosiljkom Bezić* još od 1977. godine, kada je otkriven i jedan »romanički prozor« (*Radovan Kovačević*, Katakombe u kanjonu. Manastir Krka, i mnoge tvrđave duž ove reke tek čekaju da budu detaljno istraženi i zaštićeni, Politika, Beograd, 74/1977, 22993, str. 12). Kasnija istraživanja pokazala su da »Krka« krije i gotičke ulomke arhitekture (na temelju razgovora s predusretljivim ljudima Zavoda 31. X 1984);

⁸⁷ Crnogorci se ne libe arheoloških pothvata unutar građevina svoga kulturnog nasljeđa, o čemu kazuje i odličan rad *Borisa Dabovića*, Manastir Savina — novi podaci o gradnji, Boka, Herceg-Novi, 15—16/1984, 437—447. Ovakve akcije još ranije zagovarao je i *Vojislav J. Đurić*, Manastir Savina, Boka, Herceg-Novi, 5/1973, 7—8;

kombi »Krke«, ⁸⁸ dobro doći da bi se do kraja rasvjetlila prošlost ⁸⁹ ovog, ipak, neistraženog spomenika iz povijesti Srba u Dalmaciji.

Prihvaćeno za tisak 26. lipnja 1985

Riassunto

DUE SCRITTE LAPIDALI DEL MONASTERO SULLA KRKA

Milenko Pekić

Due sono le scritte lapidali che verranno qui analizzate, esse sono in caratteri cirillici e appartengono al monastero serbo-ortodosso sulla Krka, nella parte centrale del corso del fiume dalmata. Una si trova presso l'entrata principale del Monastero, a quanto risulta, è del 1402; l'altra sull'edificio della stessa chiesa ed è, a quanto si suppone, del 1422.

Si ritiene che la prima scritta epigrafa sia stata falsificata nel XIX secolo, epoca in cui la lapide fu trasportata dall'interno della chiesa al posto ove si trova tutt'ora. La seconda scritta, meno nota, è stata sbagliatamente interpretata. Ambedue le scritte lapidali appartengono al XVIII secolo. L'autore incita pure ad uno studio interdisciplinare sulla »Krka« e sulle ricchezze ivi presenti; i lavori una volta conclusi apporterebbero a notevoli scoperte.

⁸⁸ Još je Milan Radeka pisao da »pećina« ispod »Krke« »Nije još ispitana, ali će se morati raditi stručno i oprezno« (Prilozi, 170). Uistinu su zanimljivi ovi objekti ispod zemlje, o kojima vrlo upućeno raspravlja i Pavle Mijović, Crkvice-kripte na Crnogorskom primorju, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Split, 21/1980, 149—158;

⁸⁹ Pa i pored svih poteškoća na koje će se valjda neminovno nailaziti, o čemu nam indirektno kazuje i slučaj Grge Gamulina (Salih Zvizdić, Nisam uočio nijedan falsifikat, Vjesnik, Zagreb, 44/1983, 12996, 7).

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELJIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb